

УДК 378: 37.017.4

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

О.В. Шестопалюк

Анотація. В статті на основі аналізу психологічної і педагогічної літератури, досвіду організації навчально-виховного процесу в педагогічному університеті обґрунтовуються педагогічні умови розвитку громадянської компетентності майбутніх учителів.

Ключові слова: громадянська компетентність, професійна підготовка майбутніх учителів, громадянські якості, громадянське самовизначення, педагогічні умови.

Аннотация. В статье на основании анализа психологической и педагогической литературы, опыта организации учебно-воспитательного процесса в педагогическом университете обосновываются педагогические условия развития гражданской компетентности будущих учителей.

Ключевые слова: гражданская компетентность, профессиональная подготовка будущих учителей, гражданские качества, гражданское самоопределение, педагогические условия.

Summary. The paper based on the analysis of psychological and pedagogical literature, the experience of the educational process at the Pedagogical University justified pedagogical conditions of civic competence of future teachers.

Key words: civil competence, professional preparation of future teachers, civil internalss, civil self-determination, pedagogical terms.

Постановка проблеми. Стратегічним напрямом розвитку суспільного життя в Україні є формування демократичної правової держави і громадянського суспільства. Реалізація цієї мети залежить не тільки від розвитку економіки, вдосконалення законодавства і правових відносин, а й від громадянської компетентності майбутніх учителів, для яких високий рівень громадянської свідомості є не просто елементом загальної культури, а й показником професійної придатності та передумовою успішної реалізації виховної функції майбутньої професійної діяльності. Саме випускникам вищих педагогічних навчальних закладів належить упроваджувати в життя ідеї громадянської освіти і виховання учнів на основі демократичних цінностей. Адже від нинішніх студентів – майбутніх учителів залежить, які духовні цінності будуть покладені в основу політичного світогляду наступних поколінь. Радикальні зміни у соціально-економічній, політичній, ідеологічній ситуації та духовному стані населення нашої країни вимагають підготовки педагогів з активною громадянською позицією, здатних швидко і адекватно діяти в динамічному професійному і соціальному середовищі. Сучасні соціальні реалії вносять істотні корективи у пріоритетність завдань професійної підготовки вчителів: першорядного значення набувають питання формування людини-громадянина з активною життєвою позицією, яка глибоко усвідомлює свій громадянський обов'язок і відповідальність перед країною, здатна оперативної й конструктивно приймати рішення та діяти у сфері громадянських відносин.

Ступінь дослідженості проблеми. У вітчизняній педагогічній науці останніх десятиліть спостерігається своєрідний сплеск інтересу до громадянської проблематики і пов'язане з цим збільшення кількості емпіричних досліджень, в яких пропонуються різні шляхи формування громадянської свідомості молоді. Різні аспекти громадянського виховання і формування громадянської компетентності особистості розглядалися у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних педагогів (В. Андрущенко, Є. Барбіна, І. Бех, Г. Васянович, І. Зязюн, Ж. Завадська, В. Ігнатченко, О. Коберник, В. Кремень, А. Кузьмінський, П. Лосюк, В. Лутай, Н. Ничкало, О. Песоцька, В. Поплужний, В. Радул, О. Сухомлинська, Р. Хмелюк, К. Чорна та ін.). Досліджувалися, зокрема, проблема формування громадянської компетентності майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу [4]; особливості формування громадянських якостей старшокласників в умовах полікультурного регіону [5]; теоретичні засади формування громадянської культури учнів [2]; організаційно-педагогічні засади громадянської освіти старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи [1]. Проте, не зважаючи на численні теоретичні й експериментальні дослідження, проблема обґрунтування педагогічних умов розвитку громадянської компетентності майбутніх учителів залишається поки що відкритою для наукових пошуків.

Мета нашої статті полягає у визначенні на основі аналізу психолого-педагогічної літератури та досвіду організації навчально-виховного процесу у педагогічному ВНЗ педагогічних умов розвитку громадянської компетентності майбутніх учителів.

Виклад основного матеріалу. Визначення педагогічних умов розвитку громадянської компетентності майбутніх учителів вимагає аналізу завдань, поставлених перед вищою школою, особливостей громадянського виховання за сучасних умов, готовності ВНЗ до такої виховної діяльності. Важливе значення в цьому контексті має врахування соціального замовлення суспільства до громадянської освіти молоді; особливостей педагогічного процесу у вищих навчальних закладах і провідних підходів до розвитку громадянської компетентності майбутніх учителів; врахування специфіки громадянського становлення молоді студентського віку, можливостей особистісно зорієнтованого, системного підходів; тенденцій формування громадянської компетентності сучасної молоді.

Під час визначення педагогічних умов розвитку громадянської компетентності майбутніх учителів необхідно також враховувати особливості громадянського становлення особистості в студентському віці. Юнацький вік позначений якісними змінами в самосвідомості, в спрямованості на майбутнє, визначенням свого місця в суспільстві. В цьому віці для молоді особливого значення набувають громадянсько-правові проблеми, питання, пов'язані з пошуком сенсу власного життя, життєвого самовизначення. Врахування психологічних особливостей студентського віку дозволяє здійснювати педагогічну підтримку їхнього громадянського становлення, стимулює розвиток громадянської позиції.

На наш погляд, однією з важливих умов успішного формування громадянської компетентності студентів є розуміння викладачами пріоритетного значення завдань громадянського виховання в процесі професійної підготовки майбутніх учителів. Для цього потрібно, насамперед, сформувати адекватне уявлення про цілі й завдання розвитку громадянської компетентності студентів, методично підготувати викладачів, кураторів до реалізації таких завдань.

У процесі розвитку громадянської компетентності студентів педагогічні зусилля повинні спрямовуватися на реалізацію трьох типів завдань, якими відображаються різні аспекти громадянської компетентності особистості: емоційно-ціннісний, пізнавальний і поведінковий.

Завдання, пов'язані з розвитком емоційно-ціннісної сфери студентів, полягають у формуванні громадянських ціннісних орієнтацій, почуттів, ставлень до себе, співвітчизників, суспільства і держави загалом: почуття любові до Батьківщини, інтересу до навколишнього життя, потреби в його поліпшенні, до демократичних цінностей як мотивів поведінки, почуття любові, поваги і терпимості до інших громадян, їхніх прав, потреб в соціальній взаємодії, негативного ставлення до насильства й ненависті, проявів антисоціальної поведінки.

Завдання, спрямовані на розвиток пізнавальної сфери громадянської компетентності студентів, полягають у: формуванні системи базових політико-правових, економічних, екологічних знань, адекватних уявлень про характер взаємин людини і суспільства, системи поглядів, якими визначається усвідомлений вибір конструктивної моделі соціальної поведінки; розвиток «планетарної свідомості» студентів як «громадян світу», здатних вийти із вузьких рамок етноцентризму, корпоративних інтересів; розвиток критичного мислення, яким передбачається конструктивна недовіра до влади, орієнтація на демократичні цінності й переконання; формування здатності до усвідомленого вибору життєвих орієнтирів, шляхів і засобів досягнення приватних і соціально значущих цілей, самовизначення і самореалізації, адекватного розуміння власного місця і ролі в житті; виховання культури взаємин із суспільством, державою, заснованих на усвідомленні себе частиною суспільства; на власну готовність до того, щоб розумно поєднувати власні потреби й можливості.

Поведінковий аспект мети розвитку громадянської компетентності майбутніх учителів конкретизується в таких завданнях: формування готовності до автономної і колективної діяльності в різних її видах і формах, у здатності до інтелектуально насиченої творчої праці; в створенні досвіду взаємодії з іншими людьми, солідарності в захисті прав людини, в оволодінні способами контролю над владою; формуванні досвіду безконфліктного входження в соціум, міжособистісне і міжнаціональне спілкування, конструктивне розв'язання конфліктів; формування здатності до вольової протидії антигуманним, антисоціальним впливам; вироблення умінь і навичок громадянської поведінки відповідно до суспільних традицій і норм, навичок самостійного прийняття рішень в різних сферах життя; формування досвіду соціального партнерства, кооперації, самоврядування, свідомої участі в роботі громадських організацій як засобу реалізації контролю над владою, захисту прав та інтересів громадян.

Завдання формування громадянської компетентності студентів повинні відображати загальну логіку розвитку особистості: формування в неї чітких уявлень про сутність громадянських норм і цінностей; вміння осмислювати й особистісно аналізувати ціннісні громадянські орієнтації та ідеали; формування вмінь і навичок реалізації громадянських функцій у суспільстві; практична реалізація громадянських ціннісних орієнтацій в соціально важливій діяльності й поведінці.

Суттєвою умовою розвитку громадянської компетентності студентів є комплексне використання громадянського потенціалу всіх навчальних дисциплін, збагачення змісту навчально-виховного процесу поняттями, ідеями, теоріями, які розкривають сутність організаційних засад громадянського суспільства. Аналіз змісту навчальних програм і посібників засвідчує: практично всі предмети спеціального і загальногуманітарного циклів містять матеріал з яскраво вираженою громадянською спрямованістю. Наприклад, у процесі вивчення предметів суспільствознавчого циклу у студентів формуються важливі уявлення про суспільство як цілісну систему і людину як її основний елемент, про демократичний устрій громадянського суспільства, про соціальну поведінку людини та її реалізацію в різних сферах громадського життя; про принципи і норми соціальної взаємодії людей. Предмети психолого-педагогічного циклу, становлячи профілюючі дисципліни в педагогічному ВНЗ, охоплюють широке коло проблем комплексної підготовки майбутнього вчителя до професійно-педагогічної діяльності. Водночас вони становлять важливий засіб розвитку громадянської компетентності студентів. У процесі вивчення їх студенти мають засвоїти основні закономірності процесу громадянського виховання: єдність виховання й самовиховання (правильно організоване виховання стимулює самовиховання, відкриває шлях до самовдосконалення особистості); взаємозв'язок виховання й розвитку особистості; залежність результативності виховання від залучення вихованців до різноманітної діяльності; обов'язкова участь у суспільно корисній діяльності; обумовленість ефективності виховної роботи ступенем активності взаємодії вихованців з навколишнім середовищем, єдність і взаємозв'язок всіх методів виховання тощо. Вивчення іноземної мови відкриває можливості для ознайомлення студентів з соціальними уявленнями і традиціями інших народів, формування в цих толерантного ставлення до представників інших культур, здатності рефлексивного осмислення альтернативних суспільних цінностей інших народів. Предмети природничонаукового циклу сприяють усвідомленню життя як найвищої цінності, розумінню ролі навколишнього середовища в житті суспільства і людини, взаємозв'язків між суспільством і природою, соціальних аспектів наукового знання і наукових досліджень, соціальних наслідків використання досягнень науки, глобальних екологічних проблем людства тощо. Вивчення історії дає змогу ознайомити студентів з громадянськими цінностями і досвідом минулих поколінь, поглядами видатних історичних діячів, їх громадянськими ідеалами; розкрити історичні аспекти проблеми прав людини, правових, політичних і економічних проблем суспільного розвитку; осмислити вітчизняні традиції і цінності суспільного життя, місце української культури у світовому контексті.

На жаль, як свідчить аналіз педагогічної практики, виховний потенціал різних навчальних дисциплін поки що не повною мірою використовується в процесі формування громадянської компетентності студентів. Досить часто викладачі фахових дисциплін вбачають основну мету своєї діяльності у формуванні в студентів вузькопрофесійних умінь і навичок, недооцінюючи при цьому важливості формування громадянських якостей як базової складової професійної готовності майбутнього вчителя. На наш погляд, виконання вимог навчальної програми з будь-якого предмета обов'язково має передбачати звернення до важливих для студентів аспектів розвитку громадянської компетентності.

Варто наголосити, що громадянська компетентність студентів залежить не тільки від змісту та організації навчального процесу, але й від загальної організації життя в навчальному закладі і – в ширшому плані – від усієї освітньо-культурної ситуації, в якій перебувають вихованці. Специфіка розвитку громадянської компетентності як особливої освітньої системи полягає в тому, що, крім предметної складової, нею передбачається розвиток позапредметної діяльності в рамках освітнього простору того чи іншого навчального закладу, становлення демократичної форми його функціонування, використання можливостей соціальної практики суб'єктів навчання за межами освітньої установи.

Особливу роль у громадянському становленні майбутніх учителів відіграє позааудиторна діяльність. Аудиторні заняття завжди обмежені часовими рамками і домінуючою освітньою спрямованістю навчання. Навіть добре проведене за найсприятливіших умов заняття формує в студента прагнення до соціальної творчої самореалізації. Необхідною умовою формування громадянських якостей студентів повинна слугувати кваліфікована організація навчальних занять і позааудиторної діяльності, яка нерідко має більшу, ніж аудиторні заняття, часову тривалість і ширшу участь у ній суб'єктів – учасників того чи іншого виду діяльності і містить в собі більше можливостей для прояву і одночасного розвитку громадянських якостей студентів. Позааудиторна діяльність може реалізовуватись у різних виявах активності: інтелектуально-пізнавальній, ціннісно-орієнтаційній, трудовій, художньо-мистецькій, фізкультурно-спортивній, вільному спілкуванні, ігровій діяльності. Нею передбачається діяльність студентів у різних просторових діапазонах і різних колективах: можна

діяти всім навчальним закладом, всією групою, невеликою ініціативною групою, індивідуально, у складі певного гуртка, художнього колективу тощо.

Саме в процесі позааудиторної діяльності студентів можуть розв'язуватися такі важливі завдання формування громадянської компетентності: поєднання понять і переконань з досвідом реальної громадянської поведінки; формування досвіду активної участі в житті університету та його розвитку як демократичного інституту й моделі громадянського суспільства; повноцінне формування таких важливих компетенцій, які входять до структури громадянської компетентності особистості у вимірах комунікативної компетенції й уміння співпрацювати у спільних справах; забезпечення умов для соціальної самореалізації студентів.

Реалізація названих завдань виявляється якнайповнішою в рамках інституційного підходу до розвитку громадянської компетентності, який щонайбільше відповідає позааудиторному рівню його організації. В цьому випадку передбачається моделювання в навчальному закладі елементів громадянського суспільства або приведення основних елементів організації педагогічного процесу – стилю навчання, способів оцінювання, навчальної політики – у відповідність з базовими демократичними цінностями.

Інституційний підхід важливий і незамінний з погляду мотивації свідомого ставлення педагогічного і студентського колективів до громадянської компетентності у власному сенсі цього слова, тобто розуміння своєї ролі і відповідальності за долю країни й розвиток місцевого співтовариства. Цим акцентується на важливій інституційній ролі вищого навчального закладу у формуванні в студентів досвіду соціально відповідальної і правової поведінки за найрізноманітніших життєвих ситуацій.

Під час обґрунтування педагогічних умов розвитку громадянської компетентності студентської молоді важливо враховувати визначену в низці досліджень закономірність, згідно з якою формування особистісних якостей, серед них громадянських, можливе тільки в процесі вияву особистістю власної активності, спрямованої на реалізацію і захист власної позиції [3]. Така активність реалізується в ціннісно орієнтованій діяльності, під якою ми розуміємо один із видів виховної діяльності, спеціально організованої з метою сприяння громадянському самовизначенню студентів. Такою діяльністю передбачається «проживання» ситуацій, які потребують громадянського вибору. Внаслідок цього розширюється й збагачується досвід громадянської поведінки студентів.

Особистий досвід студентів слугує важливим чинником формування громадянських якостей, відображає суперечливі процеси, які відбуваються на їхніх очах. Такий досвід піддається впливу засобів масової інформації, способам життя й мислення, які властиві молодіжній субкультурі. В особистому досвіді достовірні знання, як правило, переплітаються з чутками, домислами, ілюзіями, сумнівною інформацією. Досить часто факти, які беруться з життя, залишаються незрозумілими або хибно трактуються студентами. Все це в поєднанні з властивим юнацькому віку максималізмом, категоричністю думок, критичністю в ставленні до дорослих створює ту суто індивідуальну призму, крізь яку переломлюється й засвоюється навчальна інформація, якою нерідко створюються перешкоди, об які розбиваються деякі виховні зусилля викладачів. Особистий досвід вихованців – це, перш за все, результат випадкових, нерегульованих впливів. Якби навіть у ньому не містилося негативних компонентів, то і в цьому випадку досвід не виходив би за межі буденної свідомості, залишався б конгломератом емпіричних знань, життєвих, повсякденних вражень, міркувань здорового глузду, помилок і міфів. Цей стихійно накопичуваний досвід, як правило, є фрагментарним, суперечливим і неглибоким. Потрібне його розширення, формування нового особистого досвіду, передовсім досвіду громадянської активності, що стає можливим тільки за умови долучення студентів до різних форм ціннісно орієнтованої діяльності.

Організація ціннісно орієнтованої діяльності в процесі формування громадянської компетентності студентів пов'язана з низкою труднощів, які не зникають під час залучення вихованців до інших видів виховної діяльності. Насамперед, варто мати на увазі те, що на відміну від інших видів діяльності (навчальної, трудової, ігрової та ін.) ціннісно орієнтована діяльність самостійно в реальному житті не існує. Нею супроводжуються інші види діяльності, які проявляються в оцінних судженнях особистості. Це складний внутрішній діалог людини із самою собою, коли зовнішні вимоги й норми співвідносяться з власними потребами, бажаннями, інтересами й домаганнями. Формування громадянських якостей передбачає організацію ціннісно орієнтованої діяльності, до якої студенти долучаються з метою розв'язання проблем, які мають етичний характер.

Як відомо, одна з основоположних закономірностей виховання полягає в тому, що розвиток особистості відбувається в процесі її активної діяльності і взаємодії з іншими особами. Ця закономірність вимагає реального залучення студентів до діяльності, яка сприяє їхній особистісній

самореалізації і яка одночасно стимулює розвиток громадянських якостей. Тому одним з найважливіших завдань викладачів має стати створення сприятливих умов для розвитку самодіяльності і самоврядування студентів, які повинні брати активну участь в організації життя освітнього закладу: готуючись до того, щоб стати громадянами держави, студенти повинні якомога раніше відчутти себе повноцінними громадянами свого університету. Таким чином, увесь соціально-виховний простір вищого навчального закладу повинен стимулювати самодіяльність студентів, формувати громадянські ціннісні орієнтації і особистісні якості. Організація самодіяльності вимагає внесення змін не тільки до навчального процесу, а й до всього соціально-освітнього простору вищого навчального закладу, який має стимулювати громадянське самовизначення й особистісну самореалізацію студентів у соціальній активності.

Висновок. Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури та досвіду підготовки майбутніх учителів дозволяє визначити комплекс педагогічних умов, які забезпечують розвиток громадянської компетентності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: усвідомлення викладачами пріоритетного значення завдань формування громадянської компетентності в процесі професійної підготовки майбутніх учителів; комплексне використання громадянського виховного потенціалу всіх навчальних дисциплін; створення у вищому навчальному закладі соціально-освітнього простору, який функціонує відповідно до демократичних цінностей і моделює відносини громадянського суспільства; залучення студентів до ціннісно орієнтованої діяльності, що стимулює громадянське самовизначення; організація в освітньому закладі демократичного типу студентського самоврядування, який забезпечує можливості для громадянської й особистісної самореалізації студентів.

Слід наголосити, що тільки комплексна реалізація зазначених умов на засадах системного підходу може забезпечити успіх у формуванні громадянської компетентності майбутніх учителів.

Література

1. Вербицька П. В. Організаційно-педагогічні засади громадянської освіти старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / П. В. Вербицька. – К., 2000. – 19 с.
2. Дерев'яно Н. П. Теоретичні засади формування громадянської культури учнів загальноосвітньої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Н. П. Дерев'яно. – Луганськ, 2004. – 20 с.
3. Кирьякова А. В. Теория ориентации личности в мире ценностей / А. В. Кирьякова. – Оренбург, 1996. – 188 с.
4. Михайличенко, М. В. Формування громадянської компетентності майбутніх учителів предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / М. В. Михайличенко. – Кіровоград, 2007. – 22 с.
5. Рудь М. В. Формування громадянських якостей старшокласників у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи (в умовах політкультурного регіону) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / М. В. Рудь. – Луганськ, 2002. – 20 с.